

Skript

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Interview met Charles Jeurgens en Edwin Klijn: Het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging in de digitale wereld. Tussen toegankelijkheid en complexiteit

Auteur: Stephanie de Graaf

Verschenen in *Skript Historisch Tijdschrift*, jaargang 47.1, 56-61

© 2025 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

ISSN 0165-7518

Skript Historisch Tijdschrift is een wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

INTERVIEW

HET CENTRAAL ARCHIEF BIJZONDERE RECHTSPLEGING IN DE DIGITALE WERELD: TUSSEN TOEGANKELIJKHEID EN COMPLEXITEIT

Stephanie de Graaf

De geplande openbaarmaking van het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) heeft de afgelopen maanden veel discussie losgemaakt. Wat begon als een ambitieus project om duizenden naoorlogse dossiers digitaal toegankelijk te maken, werd abrupt stilgelegd na waarschuwingen van de Autoriteit Persoonsgegevens (AP) en de beslissing van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) die daarop in december 2024 volgde. De belofte van online toegang stuitte op zorgen over privacy en een discussie over de ethische implicaties van het openbaar maken van gevoelige gegevens. De uitdaging ging verder dan technische obstakels; de discussie over de ethiek van de openbaarmaking, de selectie van gegevens en de impact op nabestaanden bleek veel complexer dan oorspronkelijk ingeschat. In dit interview gaat Stephanie de Graaf in gesprek met Charles Jeurgens, hoogleraar Archiefwetenschap, en Edwin Klijn, projectmanager van stichting WO2Net, over de obstakels, ethische kwesties en de toekomst van archieven in het digitale tijdperk.

De complexiteit van het CABR

De CABR-dossiers bevatten duizenden documenten die het onderzoek naar onderzochte en van collaboratie verdachte personen tijdens en na de Tweede Wereldoorlog beschrijven. Deze dossiers zijn in een chaotische tijd aangelegd door enkele honderden instellingen en pas later samengevoegd tot het CABR, wat de interpretatie van de bronnen bemoeilijkt. Gebruikers zijn zich soms weinig bewust van de complexiteit van zo'n archief. In veel gevallen richten zij zich enkel op de documenten die voorhanden zijn, zonder aandacht voor de weg die deze documenten hebben afgelegd binnen het archief. De keuzes die zijn gemaakt bij de samenstelling van het archief, de context waarin het is gecreëerd en de achterliggende processen worden vaak

niet voldoende meegewogen. Dit heeft niet alleen invloed op de manier waarop we de informatie begrijpen, maar ook op de vragen die we stellen en de verhalen die we uiteindelijk vertellen.

Charles Jeurgens benadrukt dat archieven altijd een product zijn van de context waarin ze zijn gecreëerd. Dat bemoeilijkt onze interpretatie ervan: 'Het is niet zo zwart-wit als men misschien zou willen. Daders en slachtoffers zijn niet altijd eenvoudig te scheiden. De complexiteit van het CABR vraagt om een kritische blik op zowel wat we wel als vooral wat we niet zien.' We moeten als onderzoekers voorbij de oppervlakte van de bronnen kijken en het archief als een dynamisch product van zijn tijd beschouwen. Daar waar de keuzes in de presentatie en selectie van informatie

Charles Jeurgens

cruciaal zijn voor het uiteindelijke verhaal dat iemand schrijft.

Bovendien benadrukt Jeurgens dat archieven nooit neutraal zijn; de keuzes die gemaakt worden bij het samenstellen van dossiers beïnvloeden hoe we de geschiedenis begrijpen. ‘Wie bepaalt wat en wie we zien? En welke mechanismen spelen hierbij een rol?’ vraagt hij zich af. Het is belangrijk dat we niet alleen de documenten zelf kennen, maar ook de criteria en overwegingen die ten grondslag liggen aan het archiveringsproces, inclusief de keuzes die beheerders hebben gemaakt bij het toegankelijk maken van archieven en de digitalisering ervan. Jeurgens stelt dat archieven in de toekomst meer openheid moeten bieden over deze processen, zodat gebruikers een beter begrip hebben van de keuzes die worden gemaakt bij het bewaren en presenteren van informatie. Alleen dan kunnen we echt spreken van een transparant archief.

Ambities en obstakels

Om het CABR voor iedereen toegankelijk te maken is een paar jaar geleden het project Oorlog voor de Rechter gestart. Oorlog

voor de Rechter is een samenwerking tussen het Nationaal Archief, WO2Net, het Huygens Instituut, NIOD en gefinancierd door een aantal ministeries. Het project heeft als doel om het gehele archief te digitaliseren, doorzoekbaar te maken en te voorzien van context. Op 1 januari 2025 zou het CABR volledig openbaar worden. Vanaf dan zou het archief niet langer meer alleen toegankelijk zijn in de studiezaal van het Nationaal Archief, maar ook online doorzoekbaar. Het miljoenenproject loopt nog tot 2027 door, maar de volledige livegang werd een maand voor de geplande lancering uitgesteld.

Edwin Klijn is nauw betrokken bij de digitalisering van het CABR. Klijn legt uit dat zijn team tot december 2024 uitging van een volledige lancering van de website, inclusief de nodige voorzorgsmaatregelen. Zo zouden bezoekers van de website in staat zijn om ongeveer een derde van de 30 miljoen pagina's, voorzien van de benodigde context en informatie, te raadplegen. De waarschuwing van de AP aan het Ministerie van OCW legde de vinger op de zere plekken in de huidige wetgeving over het omgaan met dit soort

gevoelige archieven. Het CABR wordt door Jeurgens omschreven als een 'rommelig archief'. Al eerder in juli van dat jaar schreef Jeurgens, in opdracht van het Nationaal archief en de stichting Werkgroep Herkenning, een risicotoets over het online doorzoekbaar maken van het CABR, waarin hij wees op de gevaren van het schenden van privacy wanneer het Nationaal Archief het op deze manier openbaar maakt. Een paar maanden later zouden de AP en Minister Bruins van OCW om dezelfde redenen het Nationaal Archief formeel waarschuwen over de aanstaande online openbaarmaking. Klijn:

'We moesten een pas op de plaats maken, dat was jammer. Aan de andere kant is er geen wetgeving die voorschrijft hoe een archief met zoiets om moet gaan. Het feit dat er nu wel wetgeving komt, is niet alleen een winst voor ons, maar ook voor de archiefsector.'

Het CABR belandde al snel in de publieke discussie over de vraag of het openbaar maken van de dossiers nu wel of niet de juiste keuze was. Is het gerechtvaardigd om deze gegevens te delen, gezien de potentiële schade voor de privacy van enkele betrokkenen? Het is een ingewikkelde discussie, maar het gaat voorbij aan de diepere kwesties die spelen bij de digitalisering van een archief van deze omvang. In mijn ogen gaat het project niet alleen over het wel of niet delen van informatie, maar ook over welke keuzes er gemaakt worden in de presentatie van de gegevens. Welke documenten komen wel online, en welke blijven achter? Wat wordt weggelaten en waarom? Het zou veel nuttiger zijn om het debat te verschuiven van een simplistische goed-foutbenadering naar een kritische reflectie op de ethiek van archiefselectie, het belang van context en de rol van archivariissen.

De grenzen van transparantie

Uit het gesprek met Klijn blijkt dat

transparantie en een verbeterde toegang belangrijke drijfveren zijn voor de digitalisering van het CABR. Hij benadrukt dat het bieden van volledige (online) doorzoekbaarheid essentieel is, vooral voor nabestaanden om inzage te krijgen in de juiste dossiers. De digitalisering biedt volgens Klijn niet alleen bredere toegang:

'De digitalisering maakt het mogelijk om context te bieden die je in een studiezaal niet kunt geven. We kunnen op de website uitleg bieden en aanwijzingen geven die het begrijpen van de documenten bevorderen.'

Dat is van groot belang, omdat het niet enkel om het beschikbaar stellen van documenten gaat, maar ook om hoe ze gepresenteerd worden. Zonder de juiste context kunnen de documenten verkeerd geïnterpreteerd of de inhoud uit verband gerukt worden.

Ondanks de formele waarschuwing is Klijn zeer te spreken over de aanvankelijke opzet van de website van Oorlog voor de Rechter. 'Wat oorspronkelijk een volledige website was die veel context zou bieden, is tot nu toe beperkt tot een namenlijst van mensen die voorkomen als verdachte of onderzochte. Nu zie je alleen de naam, en je kunt het niet direct onderzoeken, omdat de studiezaal vaak vol is,' aldus Klijn. Hij lijkt enigszins teleurgesteld over de beperkte inhoud van de huidige website in vergelijking met de oorspronkelijke plannen. De enorme belangstelling voor het CABR zorgt ervoor dat de studiezaal van het Nationaal Archief regelmatig volgeboekt is, wat hinder veroorzaakt voor docenten, studenten en onderzoekers. Op de website zouden gebruikers ingewikkelde termen kunnen opzoeken en zou de gelaagdheid van de dossiers uitgelegd worden, evenals de werking van de Bijzondere Rechtspleging.

Jeurgens merkt echter op dat transparantie veel verder gaat dan enkel toelichting. 'Het gaat niet alleen om de

toegankelijkheid van documenten, maar ook om transparantie over het proces waardoor deze documenten toegankelijk worden', legt hij uit. Daarnaast stelt Jeurgens dat de fysieke plaatsing van een dossier binnen een archief soms betekenis heeft, iets wat verloren gaat of moeilijk te zien is bij digitalisering.

Waarheid en fictie in het archief

Bij het samenstellen van de dossiers binnen de Bijzondere Rechtspleging was het historische belang niet de primaire overweging. Toch bieden de CABR-dossiers waardevol bronmateriaal voor historisch onderzoek, vooral in de getuigenissen, brieven en dagboeken die erin opgenomen zijn. Deze documenten bevatten vaak persoonlijke perspectieven en inzichten die, hoewel gekleurd door de context van de juridische procedure, veelzeggend kunnen zijn over de tijdperiode. De historische waarde van dergelijke documenten moet echter met zorg worden benaderd. Archieven bevatten niet altijd de 'waarheid', zoals blijkt uit de opbouw van dossiers binnen het CABR. Klijn benadrukt dat gebruikers van het archief zich bewust moeten zijn van de waarde en de beperkingen van de bronnen. Het is niet ongebruikelijk dat procureurs-fiscaal selectief te werk gingen bij het samenstellen van dossiers, waarbij sommige getuigenissen en documenten werden benadrukt en andere minder relevant werden geacht. Dit kan de manier waarop we naar de geschiedenis kijken beïnvloeden. Klijn benadrukt dit:

'Getuigen vertellen niet altijd de waarheid. Veel mensen denken dat alles wat in een archief belandt juist is, maar dat geldt zeker niet voor dit archief. Daarom willen we bezoekers van het archief hiervoor waarschuwen.'

Het CABR is dan ook een archief met een 'gebruiksaanwijzing' waarbij de interpretatie van de documenten afhangt van de

gebruiker zelf. Dit archief onderscheidt zich doordat het gaat om rechtszaken en juridische onderzoeken, waarin de tegenstrijdige belangen van verdachten en aanklagers de interpretatie van de documenten complexer maken. Zoals Natalie Zemon Davis in *Fiction in the archive* (1987) aantoonde, schuilt er binnen archieven vaak een vorm van fictie. Davis onderzoekt in dit werk verhalen die door aanklagers en andere betrokkenen in de zestiende eeuw werden gepresenteerd in Franse archieven, vooral in rechtszaken waarin om vergeving of gratie werd verzocht. De keuze van aanklagers om zich op bepaalde elementen te concentreren was strategisch: zij wilden een veroordeling krijgen op basis van de meest overtuigende bewijzen. Dit betekent niet dat de bron waardeloos is; het kan ons juist veel inzicht geven in de heersende culturele normen en waarden. Elk dossier in het CABR is in de eerste plaats een weergave van wat de aanklacht en de bewijsvoering waren, hoe de verdediging zich daartegen opstelde en welke conclusie de rechters daar uiteindelijk aan verbonden. Bij het analyseren van getuigenisverklaringen is het belangrijk om kritisch te onderzoeken of er fictieve elementen zijn toegevoegd die in sommige gevallen een bepaald narratief trachtten te ondersteunen. Zelfs bij zaken waarin schuld bekend werd, was de inhoud van de bekentenissen niet per definitie betrouwbaar.

De impact van digitalisering op het archief

De digitalisering van archieven speelt een grote rol binnen de hedendaagse archiefwetenschap. Wanneer Jeurgens de toekomstige uitdagingen binnen zijn vakgebied bespreekt, wijst hij naar een citaat boven zijn werkplek: 'Technology is not neutral. We're inside of what we make, and it's inside of us.' Deze uitspraak komt van de Amerikaanse filosoof Donna Haraway. Voor Jeurgens is dit citaat een waardevolle dagelijkse herinnering, om-

dat het ons bewust maakt van hoe technologie – en met name de digitalisering van archieven – onze vooroordelen en machtsverhoudingen weerspiegelt en versterkt. Hij stelt dat de keuzes die gemaakt worden tijdens het digitaliseringsproces niet alleen technisch of praktisch van aard zijn, maar ook doordrenkt zijn van de waarden en normen van de samenlevingen die ze creëren. In de digitale wereld wordt deze dynamiek versterkt: vooroordelen, machtsstructuren en onzichtbare normen worden steeds meer ingebed in de technologieën die we gebruiken, met grote invloed op de manier waarop informatie wordt gepresenteerd en geconsumeerd. Daarom is het belangrijk om de impact van deze keuzes te erkennen. Jeurgens:

‘Het is belangrijk dat we niet alleen kijken naar de technische aspecten van digitalisering, maar ook naar de ethische en historische dimensies van het archief. De keuzes die gemaakt worden bij de digitalisering van archieven zijn net zo belangrijk als de toegang tot de informatie zelf.’

Digitalisering kan een oplossing bieden voor veel problemen rondom de toegankelijkheid van archieven. Het biedt niet alleen nieuwe mogelijkheden voor onderzoek, maar maakt het ook mogelijk om nieuwe vragen over de geschiedenis te stellen. ‘Het verschil tussen analoog en digitaal zorgt ervoor dat archieven van een nichepubliek naar een breder publiek toegankelijk worden. Steeds meer mensen zijn geïnteresseerd in hun familiegeschiedenis of soortgelijke informatie, en de digitalisering van archieven is de toekomst,’ aldus Klijn.

Toch blijkt uit het voorbeeld van het CABR dat digitalisering ook tot aanzienlijke problemen kan leiden. Het lijkt een paradox: hoewel digitalisering de toegang vergemakkelijkt, maakt het ons tegelijkertijd bewuster van de keuzes en de moeilijkheden waarmee archivariissen gecon-

fronteerd worden bij het selecteren en presenteren van informatie.

Samenwerking tussen historici en archivariissen

Het is belangrijk dat historici en archivariissen beter samenwerken om de gelaagdheid van archieven te begrijpen en te communiceren naar het publiek. Jeurgens, die zelf geschiedenis studeerde, werd tijdens zijn studie niet alleen geboeid door de inhoud van het historisch materiaal, maar ook door de processen die bepalen welke bronnen in archieven belanden.

‘De weg die een bron aflegt van het moment dat deze wordt gecreëerd tot het moment dat een onderzoeker ermee aan de slag gaat, is cruciaal. Als je niet begrijpt hoe bronnen in een archief terechtkomen, mis je de essentie van wat ze representeren.’

Jeurgens’ inzicht benadrukt dat historici en archivariissen niet alleen de inhoud van documenten, maar ook de processen van selectie en presentatie moeten begrijpen. Alleen door deze context kunnen we de volle waarde van archieven, vooral complexe en gevoelige zoals het CABR, doorgronden. De digitalisering van het CABR onthult niet alleen technische obstakels, maar roept ook ethische vragen op die niet gemakkelijk te beantwoorden zijn. Denk bijvoorbeeld aan de vraag in hoeverre bepaalde informatie gedeeld moet worden, vooral als het gaat om persoonlijke gegevens of het recht op privacy van betrokkenen. Het project maakt ons bewust van de keuzes achter de presentatie van informatie en hoe deze het historische narratief beïnvloeden. Dit vraagt om interdisciplinaire samenwerking tussen historici, archivariissen en andere betrokkenen, waarbij de nadruk ligt op zowel de toegankelijkheid als de transparantie van het proces. Door deze gezamenlijke aanpak kunnen we een

dieper begrip ontwikkelen van de geschiedenis, met respect voor de context en verhalen die in archieven liggen. Het is de taak van archivarissen en historici om deze verhalen op een verantwoorde manier te presenteren, waarbij de complexiteit van de archieven niet uit het oog verloren wordt. Het CABR is niet slechts een archief van de Tweede Wereldoorlog; het is een spiegel van de complexiteit van onze geschiedenis, de keuzes die we maken en de manier waarop we die geschiedenis presenteren. In plaats van vast te lopen in een debat over goed of fout, moeten we ons richten op de ethische en praktische uitdagingen van de digitalisering van dit soort archieven. Dit vereist samenwerking tussen historici, archivarissen en andere disciplines, maar vooral een bewustzijn van de macht en invloed die archieven uitoefenen op ons begrip van de geschiedenis.

Charles Jeurgens is hoogleraar Archiefwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam en heeft uitgebreid gepubliceerd over het dekoloniseren van archieven. Hij vervult adviserende rollen bij het Nationaal Archief en het Ministerie van Justitie en Veiligheid. Hij schreef een risicotoets over het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR), waarin hij waarschuwde voor de privacyrisico's bij de online publicatie van dit archief.

Edwin Klijn werkt in dienst van WO2Net en als projectmanager in het project 'Oorlog voor de Rechter'. In die functie vervult hij een sleutelrol in het digitaliseren en online beschikbaar stellen van het CABR. Klijn heeft gepubliceerd over massadigitalisering en de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB).